

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רמ"ה, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מחילת חלק מהחוב בתמורה לתשלום מידי

(מאמר המשך משבוע שעבר)

במרכז העיר, לא פעלו את התוצאה הרצויה והעסק הידרדר מחודש לחודש. והגרוע מכל, לראשונה הוא נפל עם קבוצת נוכלים שעשו רושם אמין ביותר, והצליחה לבלבל אותו עם תיאורים צבעוניים והבטחות פומפוזיות. בטיפשותו איבד את שיקול דעתו והפקיד בידיהם סכומים שלא היו לו, כי אם גויסו ממקורות מגוונים.

תדמיתו של לוי כאיש עסקים מצליח עם עתיד מזהיר צנחה בבת אחת אל מערבולת של חובות אדירים. הוא חש על בשרו היטב את מאמר הפסוק 'עבד לוה לאיש מלווה', ובמקרה שלנו, עבד 'לוי' לאיש מלווה. למלווים ונושים רבים. עתידו, ולא רק הכלכלי, התרסק לנגד עיניו. הוא התבייש להראות את פרצופו במנין השחרית הקבוע של השטיבלאך, והתייסר במחשבות על פטופטי הרחמנות וצקצוקי הלשון שמן הסתם מתרחשים מדי בוקר אחר התפילה, ולא רק אז ושם. נדמה היה, כי אירעה תקלה בגלגל בדיוק בזמן שלוי, נמצא מתחתיו, עלוב וחנוק.

בשטיבל, אכן, התנהל דיון קדחתני ותוסס. זרחיה, אחד מן המתפללים, גלגל את רצועות התפילין בשתיקה. הוא היה היחיד שידע תמיד, שלוי נוטל הלוואות מכל הבא ליד ומכל מכר מזדמן, ובלבד שיהיה דיסקרטי ושומר סוד. זרחיה שהינו איש צנוע ושקט, וגם בעל בעמיו, היה כתובת מצוינת עבורו. וכך במשך השנים, לוה לוי מזרחיה סכום כולל של מאתיים ושמונים אלף שקלים. כעת, הבין זרחיה, עליו ללחוץ על לוי להשיב לו את הכסף

יחד עם שאר ענינים כבדי משקל. בעלי השמועה שבין המתפללים התווכחו בלי סוף האם לוי קיבל ירושה עלומה, גייס כספים ממשקיעים תמימים, או שבכלל הוא אינו עושה כלום וכל הענין אינו אלא בועה גדולה ומנופחת, שנועדה לצורכי יח"ץ ושיווק.

בעוד הויכוח הסוער מתנהל בהיכל השטיבלאך לצד מקבץ מיני מאפים ובקבוקון של יין שרף, לוי כבר היה בדרכו לבנק, שם הוא עתיד לחתום על הררי מסמכים ולקבל עוד הלוואה שמנה שתבטיח את קיום העסקה הקרובה שעל הפרק. משם, המשיך אל הפגישה שנקבעה לו במשרד נוצץ שמתפרס לו אי שם במרומי הקומה השלושים ושמונה של אחד ממגדלי המסחר שבמרכז העיר, לדון בפרטי העסקה המבטיחה והקורצת.

וכך, יום נהג לוי לתזוז בין בנקים, קרנות מימון וסתם בעלי יכולת שידע ללחוץ אותם אל הקיר ולהוציא מהם הלוואה מכובדת, לבין משרדי מכירות, ועדות עירייה ומקצועני פרסום.

לנפילה הכואבת ארך זמן רב לחדור להכרתו של לוי. הוא כל כך האמין בעצמו ובטח בחוש המסחרי שלו, שהוא לא חלם שיתכן ויטעה בהערכתו כלפי עסקה כלשהיא והרווחים שתניב. פתאום הוא מצא את עצמו במצב עגום וללא אופק חיובי. כמה מעסקאות הנדל"ן שביצע, בהם בנה על זינוק חד במחירים או תוספות בניה משמעותיות, נתקעו ללא מוצא, בעוד מנגד, סכומי עתק שהושקעו בעסק קולינרי

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

מהסיפור שלפנינו אפשר ללמוד לקח רב מכמה זוויות וכיווני מחשבה, אולם אנו נעסוק בפן ההלכתי הנוגע למעשה.

ללוי מרצבך היו חלומות גדולים כמו להרבה אנשים. נכון גם לומר שהן הוא והן חבריו המתפללים עמו באופן קבוע במנין בשטיבלאך, עסוקים עד למעלה מראשיהם בתוכניות של רכישת שטחים ובהרמת בניינים, בהשקת בתי עסק ובגלגול מיליונים. רק שבניגוד אליהם, שמצליחים להקים את כל המפעלים הללו בכמה דקות של קיפול הטלית-תפילין וטעימה מה'תיקון' היומי, הוא, לוי, ממחר מדי יום אחר התפילה בנסיון להתניע מהלכים אמיתיים שיקדמו אותו לעבר המטרות המיוחלות, שלא ימשיכו רק לרחף על שולחן ה'לחיים' המאולתר של השטיבל, ויוותרו מיותמים מבלי להוביל לאיזו תכלית הגיונית.

כמות המיזמים והעסקאות שלוי נכנס אליהם בקצב מסחרר ונטול היסוסים, הרימו אי אלו גבות בקרב מתפללי המנין הותיק בו התפלל לוי שחרית דבר יום ביומו. הסכומים שנצרך לוי להניח בשלל הפרויקטים השונים, לא היו ברי השגה ליהודי מן השורה, ובאופן ספונטני עלה הנושא על שולחן הדיונים של המנין,

הראשוני ששיגיג. ואם לאו, מי יודע מתי הוא יראה את הכסף שלו בחזרה, אם בכלל.

קם זרחיה ועלה לביתו של לוי. הלה, אפור פנים, לא איבד גם עתה את חושי המחוודים. בנסיון לפתור חלק ממרביץ החובות האדיר, הציע לוי לזרחיה כדלהלן: הוא יתאמץ ויגייס בעבורו בדרך-לא-דרך מאה אלף שקלים במייד, אך זאת בתנאי שזרחיה ימחל ויוותר לו על יתרת החוב, סך עצום של מאה ושמונים אלף שקלים.

זרחיה נתקף בהלם לזמן מה, לשמע ההצעה הנועזת והמקוממת. אך בעודו לוגם מעט מים שהגיש לפניו לוי, הוא הבין היטב שעדיף מאה אלף ביד מלא כלום. חובותיו של לוי, לפי הערכות מקלות, הסתכמו בכשלושים מליון שקלים. מוטב יקבל חלק ממעותיו, ולא יאבד את כולו. הוא ניסה להתמקח מעט ולהעלות את הסכום המוצע, אולם לוי הקשיח עמדות והתעקש שאין לו אפשרות להשיג ולו שקל אחד יותר מהסכום האמור, וגם זה במאמצים מרובים ורק משום חוסר הנעימות שיש לו מחברו למנין. בלית ברירה גמר זרחיה בדעתו להסכים לעסקה, ולוי נשם לרווחה מועטת, על שעלה בידו להסיר מעט מהעול המעיק שעל צווארו.

ההפתעה הגדולה שהדהימה את כל מי שהכיר את הסיפור העצוב, התרחשה כעבור שלוש שנים, קשות מנשוא עבור לוי מרצבך. הגלגל שהיה נראה כי התחורר ונעצר על לוי בעודו מתחתיו, כמו התמלא אור מחדש והתהפך עליו לטובה. הנוכלים שעקצוהו, נתפסו בתחקיר מורכב של המשטרה וצוותות מיוחדים, והואשמו בהונאת ענק. הכסף הגנוב הוחזר לבעליו, ולוי החל להתאושש מעט. לא עבר זמן מועט, ושוב זכה לוי במתנת שמים: שטח גדול שרכש בעבר ועמד תקוע שנים, הופשר לבניה בשעה טובה. לוי היה מאושר ופיו לא פסק מלהודות לה' על חסדיו המרובים.

זרחיה אף הוא שמע את החדשות המסעירות שנידונו עד לאחת באסיפת החברים לאחר התפילה, והוא מיהר ליצור קשר עם לוי ולברכו על מזלו הטוב. 'עכשיו גם יכול הנך לשלם לי את יתרת החוב על סך מאה ושמונים אלף שקלים', הוסיף זרחיה דבר שהיה נראה לו כמובן מאליו. גם ללוי היה הדבר ברור, רק להיפך. החוב כבר נמחל בפה מלא באותם ימים דחוקים, ובעד המחילה הוא שילם לו יותר משליש החוב. היות וזה ברור לו כך וזה ברור לו כך, הסכימו ששניהם יחד יבררו להם לדין תורה, וכאשר יורו להם כן יעשו.

ג. פשרה על חוב שלא קיים

תירץ על כך הקצות החושן (סימן רה סק"ב) שהנידון של הרשב"א לגבי ההפחדה הוא באופן שהיה ברור בלי שום ספק שאין

כאן שום חוב, וכל הפשרה לא נעשתה אלא כדי להצילו ממלתעותיו של ראובן לבל ילשינו, ובאמת מעיקרא לא חוב ולא פשרה יש כאן, וזה לא עדיף ממתנה שאפשר לחזור ממנה אם נעשתה באונס. ואילו דין פשרה שהשווה המחבר למכר הכוונה לפשרה שגרתית שבאים לפשר בין שני אנשים שנתגלע ביניהם ויכוח ממוני, או בין מלוה ולוה ויש ביניהם הכחשות על סכום החוב, ואכן יש ספק בדין הצדק עם מי ויתכן שהמתפשר יצא חייב או על פנים יהיה חייב שבועה. וכעין זה כתב הב"ח (שם ס"ק טז), וכ"כ בשער משפט (סימן יב סק"ה), וכתב שכן מבואר גם בשו"ת מבי"ט (ח"ה סימן ק) ובשו"ת מהר"ם לובלין (סימן כג). וכן כתב בנתיבות המשפט (סימן רה סק"ט) ובערוך השולחן (שם סעיף יז).

הקצות מציין גם לדברי מהרי"ט (חלק ב סימן צח). המהרי"ט כתב כמו כן בעקבות סיפור על הסכם שידוך בין רחל בת לאה מהעיר חלב, שהאמא סכמה עם ראובן מעיר אחרת שישא את ביתה, ובתוך ההסכם כתבו שמי שיחזור בו מהשידוך ישלם קנס של מאתיים גרוש. לאחר מספר ימים, התברר שראובן קידש אשה אחרת. כאשר שמעה לאה אם רחל כי נבלה עשה וכן לא יעשה, חרה לה עד מוות ולא הסכימה לתת לראובן את בתה, כפי שחשב להינשא גם לה, ויהיו הנשים צרות זו לזו. משכך, תבע ראובן את הקנס וטען שהיו לו הוצאות לבוא לקחת את רחל. לאה האמא אומרת שמלכתחילה לא חשבה להתחייב על קנס אם לוקח לו אשה נוספת מלבד בתו. הרב שאליו הגיעו הצדדים, הכריע כטענת האשה שעל דעת כן לא התכוונה להשתדך ולא להתחייב קנס. ראובן שלא ציית לדין תורה פנה לערכאות של גויים, ומשם שלח מלאכים משר וגדול לחכם העיר לצוותו שראובן יקדש את רחל וישאנה או שיתפשרו ביניהם ואם לאו מרה תהיה באחרונה, מרוב פחד הסכימו לאה ורחל להתפשר. כעבור זמן, חזרה רחל וטענה שכל הפשרה הייתה מתוך פחד הערכאות שעמדו לצידו של ראובן לקחת אותה ביד רמה אשר לא כדת ואנוסה הייתה.

המהרי"ט כתב שם שפשרה כזאת דינה כמתנה, שיכולה לחזור בה מן הפשרה, מאחר וכל עיקר חיוב הממון היה שלא כדין, וכדעת הרשב"א בתשובה.

כשנבחון את סיפור הפשרה שלפנינו, אמנם על סכום החוב לא היה ויכוח ביניהם, אך יחד עם זאת היה ברור לכל שאין סיכוי קרוב שישלם את החוב לזרחיה. אילו לא הפשרה שנעשתה תוך ויתור על חלק מהחוב, מסתבר מאוד שהוא לא היה רואה גם את הסכום שכן הועבר לידו, וזאת מאחר והיו בעלי חוב רבים שהיו קודמים לו, וגם אם היה סכום כסף מסוים לחלוקה, היו הכל חולקים בו. ולכן אף שבוודאי נהג לוי שלא כדין כאשר ניצל את ידידו המלוה זרחיה וסחט ממנו מחילה, סוף כל סוף התפשרות זו על גובה החוב נכון להגדירה כמכר, מחמת החשש הקרוב שעמד לעיני זרחיה אם יראה אי פעם את כספו בחזרה, וזה דומה לפשרה שגם אם הדבר נעשה מתוך אונס, אגב אונסא גמר ומקנה.

ועוד, כי אע"פ שנהג עמו שלא כדין במה שסחט ממנו מחילה, עם כל זה הדבר דומה

החמדת שלמה (סימן יג) כתב לתרץ את הסתירה בדברי השולחן ערוך על פי ספק שהיה לו בדין תליוהו וזבין. האם אחד שאנסו אותו לתת שטר חוב על עצמו בעד תמורה מסוימת מחויב בכך, כדין 'תליוהו וזבין זביניה זבינא', או שלא אמרו שהעיסקה באונס קיימת כי אם דוקא כשמסר חפץ או כל דבר שהסכים למכור ובכך הסתיימה המכירה, אבל כאשר הסכים מתוך אונס להתחייב שישלם בעתיד, גם אם מקבל על כך תמורה מסוימת, אין תוקף להתחייבותו

להכחשה שבין מלוה ולוה בגובה החוב, שגם שם אפילו שהלוה מכחיש את המלוה שלא כדין ומצריך את המלוה למחול על חלק מן החוב כדי ליטול את כל הנותר, אנו אומדים שסוף כל סוף מחל המלוה באמת כדי למנוע את ההתדיינות בבית הדין בו הוא עלול להפסיד יותר, מה שאין כן בנידון הרשב"א שכל הסיפור מתחילה ועד סוף הוא מעשה גזילה בו גולן נטפל לאדם לגזולו, ואין שם שום מחילה באמת (וכחילוק הקצוה"ח שהובא לעיל).

ד. פשרה על התחייבות

החמדת שלמה (סימן יג) כתב לתרץ את הסתירה בדברי השולחן ערוך על פי ספק שהיה לו בדין תליוהו וזבין. האם אחד שאנסו אותו לתת שטר חוב על עצמו בעד תמורה מסוימת מחויב בכך, כדין 'תליוהו וזבין זביניה זבינא', או שלא אמרו שהעיסקה באונס קיימת כי אם דוקא כשמסר חפץ או כל דבר שהסכים למכור ובכך הסתיימה המכירה, אבל כאשר הסכים מתוך אונס

להתחייב שישלם בעתיד, גם אם מקבל על כך תמורה מסוימת, אין תוקף להתחייבות. כתב על כך החמדת שלמה, שאם נכריע בספק שיש לחלק בין מכירת חפץ להתחייבות, נוכל ליישב בכך את הסתירה ולומר, כי מה שפסק המחבר על פשרה באונס שהיא בטלה הכוונה לפשרה במקרה של התחייבות בלי שנתנו בפועל במועד הפשרה, ואילו מה שכתב שפשרה היא כמכר, זהו כאשר כבר העביר בעד הפשרה או שהפשרה הייתה על סכום כסף שכבר היה בידי של המחזיק ועל ידי הפשרה זכה בו. וכתב ששוב מצא בהגהות מיימוניות (הפלאה סימן ו) שכתב כן בהדיא כי הנאנס אינו גומר בדעתו להתחייב לשלם בעתיד לאנס.

לפי דבריו, כאשר הפשרה מסיימת את

כשנבחון את סיפור הפשרה שלפנינו, אמנם על סכום החוב לא היה ויכוח ביניהם, אך יחד עם זאת היה ברור לכל שאין סיכוי קרוב שישלם את החוב לזרחיה. אילולא הפשרה שנעשתה תוך ויתור על חלק מהחוב, מסתבר מאוד שהוא לא היה רואה גם את הסכום שכן הועבר לידו, וזאת מאחר והיו בעלי חוב רבים שהיו קודמים לו, וגם אם היה סכום כסף מסוים לחלוקה, היו הכל חולקים בו

ההכרעה ביניהם, החייב מעביר את הסכום שצריך להעביר בהתאם לפשרה ומותר בידו את הסכום שהוסכם שישאר אצלו, הרי פשרה כזאת כמוה כמכר ולא ניתן לטעון עליה טענת אונס. וכך אכן היה בסיפור שלפנינו לוי העביר את החלק שסוכם והיתר נשאר אצלו, אם כן זו פשרה שמועילה.

ה. אונס שידוע לבית דין

על אף שכאמור המוכר מתוך אונס, העיסקה קיימת. אם מסר 'מודעא' לפני המכירה ואמר לשני עדים: 'דעו שזה שאני מוכר חפץ פלוני או שדה פלוני לפלוני מפני אונס', כתב בשולחן ערוך (סימן רה סעיף א) שהמכר בטל, ואפילו החזיק כמה שנים מוציאים אותה מידו ומחזיר הדמים. אך צריכים העדים לידע שהוא מוכר מפני האונס ושהוא אונס ודאי, לא שישמכו על פיו. וכל מודעא שאין כתוב בה: "אנו העדים ידענו שפלוני זה אונס היה", אינה מודעא.

אבל הנותן מתוך אונס אינו צריך למסור מודעה, שהדבר ברור כי מאחר ולא קיבל דמים, בוודאי לא מחל. וכמו כן אם הנותן אומר לעדים שהוא אונס, אין העדים צריכים לדעת באונסו, כי סוף סוף מאחר שגילה דעתו שאינו רוצה במתנה זו, אינה חלה. וכמבואר כל זה בשו"ע (שם סעיפים ב, ו).

עוד כתב בשולחן ערוך (שם סעיף ד) שאם כפו עליו למכור בזול, הרי זה כמו שאנסוהו לתת מתנה, ויכול לחזור בו. כתב על כך הרמ"א שבאופן זה שמכר בזול, הגם שהדבר ברור לכל שמאחר ואינו מקבל תמורה מלאה למכירתו הוי ליה כמתנה שאינו מוחל, מכל מקום צריכים עדים על עצם היותו אונס, שלא כבמתנה שלימה שאין צריכים העדים לדעת את היותו אונס.

וביאר הסמ"ע (ס"ק יא) הטעם לפי שכאן על כל פנים נתן לו קצת דמים ונהנה המוכר מכך, וממילא יתכן שגמר והקנה לו, לכן צריכים העדים לדעת שהוא אונס. [בשיעורי רבי דוד (ב"ב מ: ס"ק ח) הוסיף לבאר, כי מאחר שקבל את דמי המקח בזול אינו רשאי לבטל את המקח בגילוי דעת בפני עדים, ורק אם הוא אונס למכור בזול המקח בטל, ולכן אין די במה שאומר כי היה אונס, וצריכים עדים

על האונס].

ומובא בבאר היטב (סק"ח) בהג"ה

מהה"ג מה"ר עוזר ז"ל שדין זה נכון גם לגבי פשרה שדינה כמכר, שאינה כמכר לכל דבר, אלא רק לגבי שצריכים להביא ראיה על האונס, אבל אם האונס היה ידוע לבית דין, גם לולא מסירת מודעה הפשרה בטלה, כי הדבר פשוט לנו שאין אדם מוחל לקבל רק חלק ממה שמגיע לו בדין. וכתב כי בזה תתיישב

הסתירה ממה שפסק השו"ע (סימן יב סעיף יא), שהפשרה

בטלה והיינו כאשר ידוע לנו האונס. ודבריו הם שלא כמו שכתבו הקצוה"ח והחמדת שלמה שפשרה היא כמכר גם לגבי שנחשב שגמר ומקנה.

לפי זה בנידון שלפנינו שהאונס היה ידוע לכולם, תהיה הפשרה כמו מתנה שאין צריך למסירת מודעה, ודינה להתבטל.

שיטה זו היא מחודשת, מאחר ומפשטות דברי הפוסקים מוכח שאין לחלק בין פשרה למכר לכל ענייניה, ולכן לפי סברת הקצות החושן שכאשר יש ספק אם יוכל לקבל את כספו דין פשרה כמכר, וכן לפי סברת החמדת שלמה שכאשר בעת ההסכמה המעשה גמור ואין צריך בעתיד לקיים את ההתחייבות אזי דין הפשרה כמכר, מן הנראה שאפילו נעשתה הפשרה באונס היא מועילה. ומאחר ולוי מוחזק בכספו, יכול הוא לטעון 'קים לי' כדברי הפוסקים הללו, ואין זרחיה יכול לתבוע את שאר החוב וביטול הפשרה.

זה דבר המשפט

• נחלקו הפוסקים האם יאוש מועיל בחוב. ברם גם לשיטות שייאוש מועיל בחוב, נראה כי זרחיה כלל לא התייאש מהחוב. לכן מצד ייאוש אין לפטור את לוי בחלק השני של החוב.

• פשרה בין שני צדדים על סכום שמתווכחים עליו ויש ספק בדין, אפילו אם נעשה באונס, הפשרה קיימת, כי דינה כאונס במכר - תליוהו וזבין זביני זבינא. אך פשרה באונס על חוב שאינו קיים מעיקרו, דינה כמתנה ואפשר לחזור מן הפשרה ולתבוע את הכסף. יש אומרים שבהתחייבות על נתינה עתידית, כמו אם כפו אדם למסור שטר חוב על עצמו בתמורה למעות, אין זה כמכר, וכך גם פשרה שיש בה התחייבות עתידית לשלם אין דינה כמכר.

• בפשרה שהסכימו לוי וזרחיה לוותר על יתר החוב, יכול לוי לטעון 'קים לי' כהקצות והחמדת שלמה שיש לפשרה זו דין של מכר לכל דבר, ולכן רק אילו היה זרחיה מוסר מודעה שלא מחל הייתה מתבטלת המחילה, ולכן אי אפשר לחזור ולתבוע אף אם הפשרה נעשתה מתוך אונס.

